

Bratko Kreft

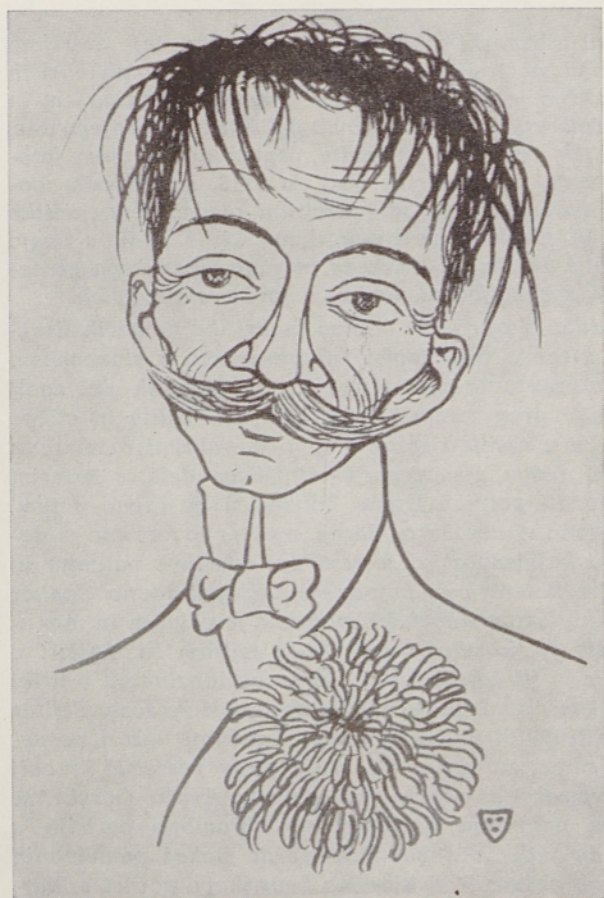
Cankar in gledališče

(Govor pri odkritju razstave »Cankar na jugoslovanskih odrih« v Novem Sadu dne 21. maja 1968)

Razstava, ki jo je pripravil Slovenski gledališki muzej za letošnje Sterijino pozorje, skuša ob petdesetletnici smrti Ivana Cankarja vsaj v glavnih obrisih opozoriti, kakšno je bilo in kakšno je razmerje med dramatikom Cankarjem in gledališčem. Ker sega tja do prvih uprizoritev njegovih del in do današnjega dne, je retrospektivno zgodovinska. Za tem dovolj pestrim, čeprav ne izčrpnim fotografijskim in slikovnim gradivom, pa se skriva vsaj do 1918. leta včasih zgodovina, ki govori večkrat o hudem boju med takratnim gledališčem, kritiko in občinstvom na eni strani in Cankarjem dramatikom, ki je hodil s svojo dramatikom nova pota ne samo v okviru slovenskega in jugoslovanskega gledališkega sveta, marveč sporedno z vladajočimi novimi tokovi v svetu sploh.

Ceprav je njegova dramatika v marsičem odmev in kritika domačih družbenih razmer, čeprav je vse njegovo delo močno ukoreninjeno v slovenskem svetu in ljudstvu, ni niti eno njegovih pomembnejših dramatskih del zgolj slovensko nacionalno, marveč je prav zaradi Cankarjevega socialno in etično analitskega spopada z družbo in z njenimi socialnimi in moralnimi razmerami — nekaj splošnega. Značilnost vsega njegovega umetniškega dela, s katerim sporedno je treba takoj imenovati pesnika Otona Župančiča, je ravno v tem, da pomeni nastop tako imenovane slovenske moderne oster prelom z dotakratno nacionalno-obrambno književnostjo, pomeni boj včasih z naivnim in primitivnim rodoljubjem, zoper katerega je najostreje nastopal ravno Cankar umetniško, politično in socialno. Nastop slovenske moderne je odločen in monumentalen korak v evropeizacijo, ki jo sicer v dramatikii začenja že Linhart v letu velike francoske revolucije in ki doseže kljub vsemu nacionalnemu v liriki svoj umetniški in humanistični višek s Prešernom. Čeprav se je že Josip Stritar z Jurčičem in Levstikom trudil, da bi vsaj s svojimi estetskimi nazori pospeševal in vplival na razvoj v smeri evropeizacije, se je stvar posrečila le bolj posredno, ker so politične razmere v okviru mačehovske Avstro-Ogrske še zmeraj silile našo književnost predvsem v nacionalno obrambno pozicijo, s čimer pa seveda ni rečeno, da tudi ta doba ni ustvarila nekaj pomembnih umetniških del. Med nje je prav gotovo šteti klasično Levstikovo povest o Mar-

tinu Krpanu in Levstikovo prepesnitev ter korenito predelavo Jurčičeve tragedije »Tugomer«, ki je kljub nekaterim pomanjkljivostim vendarle pred Cankarjem naše najpomembnejše dramatsko delo, pred Cankarjevimi »Hlapci« pa vsekakor naša prva klasična nacionalna tragedija. V njej je Levstik umetniško uveljavil estetsko-dramaturška načela, ki jih je zapisal v literarno-gledališki program pred sto leti dokončno ustanovljenega Dramatičnega društva. Za glavni cilj mu je postavil ustvaritev slovenskega narodnega gledališča in sposedno z njim pospešitev rasti izvirne nacionalne dramatike. Družbene in državno-politične razmere v avstro-ogrski monarhiji pa so bile takšne, da so oblasti z vsemi razpoložljivimi sredstvi zavirale tako nacionalno-gospodarski kakor nacionalno kulturni razvoj. Zaradi neugodnih razmer je zato od ustanovitve Levstikovega Dramatičnega društva in do ustanovitve pravega narodnega gledališča prišlo šele z odkritjem novega gledališkega hrama leta 1892, v katerem dela sedaj naša osrednja Opera. Istega leta izide prva Cankarjeva tiskana stvar, sicer samo skromna mladostna pesem, toda ta prvi javni lite-

Maksim Gaspari: Ivan Cankar z belo krizantemo (iz l. 1912)

rarni nastop poznejšega revolucionarnega socialista Cankarja, ki sovpada tudi s prvim javnim literarnim nastopom Maksima Gorkega, še podčrtuje letnico 1892.

Slovinci smo imeli že pred tem svojo gledališko umetnost, ki je dala takšnega mojstra-režiserja, igralca in pomembnega gledališkega pedagoga, kakor je bil Ignacij Borštnik, ki je delal v slovenskem in hrvaškem gledališču in takšno nadpovprečno gledališko umetnico, kakor je bila Vela Nigrinova, ki je po svoji preselitvi v Beograd postala prvakinja Narodnega pozorišta, kakor je Davorin Jenko utemeljitelj srbske umetne glasbe. Leta 1879 — drugo leto mine že devetdeset let — je celo postal Davorin Jenko ravnatelj srbskega Narodnega pozorišta v Beogradu, v katerem je kot kapelnik in komponist delal celih 32 let ter komponiral med drugim tudi pesem »Sto čutiš, Srbije tužni« in nekdanjo državno himno, kakor je ustvaril Slovincem nekoč popularno in programatično spodbudnico »Naprej zastava slave«.

Hinko Smrekar: Ivan Cankar, mučenec (kolorirana risba iz l. 1913)

Primer Davorina Jenka in Vele Nigrinove priča poleg številnih drugih primerov iz naše zgodovine, ko se je od Primoža Trubarja dalje veliko naših nadarjenih mož uveljavilo v slovanskem in neslovanskem svetu, koliko ustvarjalne energije je bilo v našem narodu, čeprav se pač zaradi več ko neugodnih razmer v okviru tuje države niso mogli vsi uveljaviti doma. Kakor sovпада ob petdesetletnici smrti Ivana Cankarja stoletnica srbskega gledališča s stoletnico dokončne ustanovitve slovenskega Dramatičnega društva, tako je na drugi strani gledališko in literarno zgodovinsko simbolnega pomena, da nastopi s prvo svojo tiskano besedo Ivan Cankar istega leta, ko smo z Jurčič-Borštnikovo »Veroniko Deseniško« odprli slovensko Deželno gledališče v Ljubljani, kar pomeni nov mejnik v naši gledališki zgodovini.

Štiri leta kasneje, 1896, zasnjuje Cankar že svoje prvo večje dramsko delo »Romantične duše«, ki ga napiše naslednje leto, a ga nikoli ne izda, pač pa je nekaj odmevov iz te prve njegove drame v njegovi satirični komediji »Za narodov blagor«. Leta 1892 je napisal Cankar tudi svoj prvi dramski poskus — enodejanko, ki pa ni ohranjena. Domnevno prvo tiskano Cankarjevo dramsko delo, igrica »Robinzoni«, je izšla leta 1896. Vse navedeno skupaj z »Romantičnimi dušami« je priča, kako se je mladi Cankar, vnet obiskovalec gledališča, temeljito in resno pripravil za svoj prvi nastop v poklicnem gledališču in sicer z dramo »Jakob Ruda«, ki je izšla leta 1900 in bila istega leta tudi uprizorjena v slovenskem Deželnem gledališču v Ljubljani in v Hrvatskem kazalištu v Zagrebu.

S tem letom se je začela Cankarjeva pot iz literature v gledališče. Ta pot ni bila nič manj burna, kakor je bila v literaturi, kajti tako močno angažiranega pisatelja, ki bi bil kot pisatelj umetnik in progresivni publicist vse življenje v boju z vladajočo družbo, bil njen ostri kritik in tudi politični nasprotnik, ni bilo tja do njegove smrti leta 1918. v tistem času v nobeni južnoslovanški književnosti. Ko je izdal svojo prvo knjigo pesmi »Erotika«, ki je izšla leto dni pred njegovo prvo dramo »Jakob Ruda«, je nastal v konservativni in reakcionarni družbi, ki jo je pozneje ovekovečil v svoji farsii s simbolično-grotesknim vzdevkom dolina šentflorjanska, velik preplah. Kakor da ji grozi vesoljni potop, je ljubljanski škof hitro pokupil večino naklade in jo dal sežgati. S tem fanalom, s tem znamenjem ognja, se začinja vélika pot Ivana Cankarja, ki je že nekaj mesecev pozneje izdal drugo svojo knjigo — zbirko novel in črtic »Vinjete«. Z njo je vrgel družbi rokavico nazaj in boj sprejel, kajti tudi v tej knjigi ni prizanesel vladajoči družbi, saj je svoj napad nanjo s satiričnimi črticami nadaljeval ne oziraje se na levo in desno. Tudi drama »Jakob Ruda« je na svoj način kritika socialnih in moralnih razmer v družbi po vzoru Ibse nove in Hauptmannove dramatike. Ta kritika se z naslednjima Cankarjevima dramskima deloma, s komedijo »Za narodov blagor« in dramo »Kralj na Betajnovi« zaostri, saj napovedujeta tako novinar Ščuka v »Narodnem blagru« kakor študent Maks v »Kralju na Betajnovi« bodoči revolucionarni odpor ljudskih množic. V farsii »Pohujšanje v dolini šentflorjanski« obračuna Cankar z umetniško topo in reakcionarno srenjo, v dramii »Hlapci« pa pokaže na eni strani bridek boj naprednega intelektualca s konservativnimi razmerami in ljudmi, v kovaču Kalandru pa proletarca, ki ne bo odnehal z bojem in se bo bil do konca. Sledi samo še igra »Lepa Vida«, ki pa je bolj v dramski obliki in ritmični prozi pisana lirska pesnitev o večnem človekovem hrepenenju po lepóti, ljubezni in sreči. Po svoji romantičnosti izpoveduje simbolično in že

Franc Podrekar: Ivan Cankar: risba z ogljem (iz leta 1914)

skoraj ekspresionistično lirsko v bistvu nekaj sorodnega, kar je v obliki realistične psihološke drame skušal povedati že v dramatskem prvencu »Romantične duše«. Tako se lok z realizmom, romantičnostjo in simbolizmom prepletene Cankarjeve dramatike, ki se začinja z »Romantičnimi dušami«, v bistvu skladno z začetkom tudi zaključuje v neki višji pesniški obliki.

Podoba sveta in družbe, kakor jo je prinašal Cankar v svoji dramatiki, ni bila nova le za takrat vladajočo politično, kulturno in literarno družbo, marveč tudi za njeno gledališče, za igralce in občinstvo. Čeprav ni mogoče trditi, da si takratno naše igralstvo in režija, kakršna je že bila, ne bi prizadevalo dati čim boljše odrske manifestacije Cankarjeve dramatike, je potrebno na drugi strani ponovno opozoriti, da se za vsemi temi fotografijami in slikami, ki so tu razstavljene, skriva tja do leta Cankarjeve smrti tudi buren in težak boj med Cankarjem dramatikom na eni strani in gledališko kritiko ter konservativnim delom občinstva na drugi strani. Kljub vsem priznanjem, ki jih je dobila

Cankarjeva dramatika od manjšega dela kritike za časa njegovega življenja, kljub uspehom nekaterih uprizoritev do leta 1918, se začne v gledališču pravo obdobje njegove dramatike, takorekoč njena renesansa šele po tem letu. Da je danes Cankar klasik naše novejšje dramatike in dokončno priznan nadaljevalec tiste tradicije, ki jo je v letu velike francoske revolucije ustvaril in utemeljil Anton Linhart, je predvsem zasluga prizadevanj slovenske igralske, režijske in scenografske umetnosti med obema vojnoma. Dokončna evropeizacija slovenskega gledališča in njegove umetnosti, ki se je sicer že začela pred prvo svetovno vojno, se je za vselej utrdila šele med obema vojnoma. To trdnost in umetniški vzpon pa je predvsem dosegla s Cankarjevo dramatiko in z uprizorjanjem Shakespeara v Župančičevih mojstrskih prevodih. Kakor so gledališki ustvarjalci s svoje strani odkrivali in odrsko upodabljali umetniške vrednote Cankarjeve dramatike, tako so hkrati na drugi strani tudi sami črpali iz nje pobude in dragoceno literarno živo materijo za svoje gledališko umetniško ustvarjanje. V smislu nacionalne gledališke umetnosti sta slovenski gledališki ustvarjalec vseh področij in dramatik Cankar tako tesno in nedeljivo med seboj povezana, kakor sta novejšje srbsko gledališče z Nušičem, hrvaško s Krležo, vsi trije pa z vsem jugoslovanskim gledališkim prizadevanjem, čeprav še zmeraj ne v dovoljni meri, zlasti kar zadeva Cankarja.

Nastop Cankarjeve dramatike v slovenskem gledališču v začetku 20. stoletja pomeni po literarni strani odločen in oster prelom z nacionalno folklorno in rodoljubno dramatiko, ki je imela takrat in še nekaj časa za občinstvo ter konservativno kritiko skupaj z dramatiko evropskega bulvara še zmeraj najprivlačnejšo besedo v vseh jugoslovanskih gledališčih — kljub posameznim uprizoritvam Shakespeara, Molièra, Schillerja, Ibsena, Gorkega, Hauptmanna in drugih. Cankarjeva kritika je ustvarila z naslovom knjige »Krpanova kobila« klasično ime za vse nazadnjaško, vulgarno, lažno ljudsko in neumetniško v gledališču, v kritiki in občinstvu, kar je vse Cankar v dramski obliki groteskno ostro, a naravnost monumentalno tipiziral v svoji popularni farsii o dolini šentflorjanski.

Ceprav je Cankar naš največji nacionalni dramatik, čeprav je v drami kakor v vsem svojem delu upodabljal dobro in slabo našega bitja in nehanja, je v smislu klasičnih Hamletovih besed o poslanstvu umetnosti, ki jih je zapisal kot geslo v knjižni izdaji drame »Hlapci«, bil etično in socialno kritično zrcalo družbenih razmer sploh. Razmere, kakor jih riše v komediji »Za narodov blagor«, v »Kralju na Betajnovi« in v »Hlapcih«, so podoba moralno-političnih in socialnih razmer v vsaki družbi ne oziraje se na nacionalnost, v družbi, ki je izgubila svoje etične, politične in socialne temelje. Kakor je zajet v bistvo njegove dramatike globok humanizem sploh, tako izstopa danes, ko tiste družbe in njenega sistema ni več, splošni, nečasovni in nelokalni element zmeraj bolj do izraza, kajti ožigosana, za pravo umetnost topa, konservativna in reakcionarna dolina šentflorjanska, se razteza s svojimi mrežami po vsem svetu in ne prizanaša z njimi niti socialistični družbi. Čudežna Jacinta v farsii »Pohujšanje v dolini šentflorjanski« je simbolizirana podoba najčistejše umetnosti za vse čase, kakor je Shakespearova Kordelija v »Kralju Learu« kot nasprotje Gonerili, Regani in Edmondu poosebljeni humanizem za vselej. To so nepremakljiva, absolutna umetniška in etična bistva, ki morajo biti tudi nespremenljivo izhodišče vsakega pravega avantgardističnega gledališkega prizadevanja v našem času. Cankar ni veroval v človeka in človeštvo nič manj kakor v svoje ljudstvo,

kljub vsemu absurdnemu, ki ga ljudje zakrivijo, veroval tako goreče kakor vsi veliki dramatiki vseh časov od Ajshila dalje. Če je naš ponos in klasik našega gledališkega repertoarja, nam ni dragocen samo zaradi te svoje vere, marveč prav tako tudi zaradi biča, ki ga vihti nad slabostmi ljudi in družbe. Ker pa je teh slabosti tudi danes še v obilici, je njegovo dramatsko delo še zmeraj živo in aktualno, kajti kakor žal kažejo premnoga znamenja, še številnih človeških slabosti, grehot in zločinov dolgo ne bo konec. V boju zoper nje nam je zato Cankar še zmeraj zanesljiv kompas umetniško, socialno in etično klasično angažiranega pisatelja. Zato je še zmeraj živo pričujoč, aktualen in tudi dovolj moderen.

S to razstavo in s celjsko uprizoritvijo Cankarjevih »Hlapcev« nismo prišli na Sterijino pozornost le Cankarjev spomin in delo ob petdesetletnici njegove smrti, marveč se priključujemo prav z njim ob koncu proslav stoletnice slovenskega Dramatičnega društva tudi že proslavi stoletnice srbskega Narodnega pozorišta.

Ivan Vavpotič: Ivan Cankar služi pri »kranjskih Janezih« v Judenburgu (iz l. 1915)

Sterijino pozorje v Novem Sadu ni le že trinajsto leto umetniški pregled in manifestacija jugoslovanske gledališke umetnosti, kontrolni center gledaliških prizadevanj vseh jugoslovanskih narodov, marveč je že od ustanovitve sem na gledališkem področju prva naša vzgledno tovariška federalna umetniška in v najglobljem smislu kulturno-politična inštitucija, prvi naš zares federalno umetniški, gledališki in literarni kulturni parlament. V njem se raz oder novosadskega Talijinega hrama enakopravno glasi v umetniškem tekmovanju plemenita beseda srbskohrvaškega ali hrvaškosrbskega, makedonskega in slovenskega jezika ter jezikov naših narodnih manjšin poleg jezikov gostov iz tujine, s katerimi se tudi tu povezujemo z evropskim gledališkim dogajanjem. Sterijino pozorje v Novem Sadu je naša najpomembnejša kulturno umetniška jugoslovansko-federalna ustanova, ki že od svoje ustanovitve dalje dejansko manifestira na gledališkem področju tiste demokratične ideje, ki jih je Ivan Cankar prvi med jugoslovanskimi pisatelji programatično izpovedal o federalni republiki jugoslovanskih narodov že leta 1913 v svojem predavanju »Slovenci in Jugoslovani«. Izpovedal jih je jasno in odločno kot prvi slovenski in jugoslovanski socialist-federalist pod vtisom junaških zmag srbske, bolgarske in črnogorske vojske nad stoletnim okupatorjem, izpovedal iz spoznanj svojega revolucionarnega socializma in patriotizma.

Cankar et le théâtre

Le discours prononcé lors de l'inauguration de l'exposition »Cankar sur les scènes yougoslaves« à Novi Sad, le 21 mai 1968, par le membre de l'Académie slovène des Arts et des Sciences Bratko Kreft traite des rapports entre Cankar et le théâtre slovène, yougoslave et européen. L'académicien Bratko Kreft constate qu'aucune des pièces les plus importantes de Cankar n'est seulement slovène mais dépasse son cadre national grâce au combat social et éthique qui y est engagé avec la société et ses conditions sociales et morales. C'est l'élément général dans l'oeuvre dramatique de Cankar, lié ni à une époque déterminée ni à une région particulière, qui aujourd'hui attire notre attention car pour l'Art »la Vallée de St. Florjan«, conservatrice et réactionnaire, s'étend à travers le monde entier. Il est donc évident que l'oeuvre dramatique de Cankar est d'une importance capitale pour les hommes du théâtre slovènes. C'est une source inépuisable d'idées et de précieuse matière littéraire pour leurs créations artistiques. A la fin de son discours B. Kreft remarque que »Cankar est un classique dont le théâtre slovène peut être fier« et »l'indicateur fidèle d'un écrivain artistiquement, socialement et éthiquement engagé.